

о. Юрій Мицик

ЛИСТИ М. БИТИНСЬКОГО ДО МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА) ЗА МАТЕРІАЛАМИ КАНАДСЬКИХ АРХІВОСХОВИЩ

У статті подано коментар до листів вітчизняного історика Миколи Битинського митрополиту Івану Огієнку, в яких піднімаються питання освіти, культури та релігії.

Микола Битинський (24. XI. 1893 - 24. XII. 1972) - відомий український історик і мистецтвознавець, народився в Літині на Вінниччині. Початкову освіту здобув у Кам'янці-Подільському, там же закінчив педагогічні курси і Художньо-Промислову школу за класом малювання. З проголошенням УНР вступив до її армії як поручик, воював, зокрема, у 6-й Січовій стрілецькій дивізії генерал-хорунжого Марка Безручка. Після поразки українських національно-визвольних змагань мусив емігрувати до Польщі, опинився в таборі для інтернованих в Щипйорно під Калішем. Там Битинський зайнявся видавничою та культурно-освітньою роботою, вивчав історію України. Пізніше він переїхав до Чехословаччини, закінчив у Празі Український Високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова. Згодом вчителював на Закарпатті. Також проявив себе тоді і як поет (псевдонім Микола Оверкович), видав збірку поезій «В гromі і бурі» (1923), баладу «Сузір'я лицарів» (1936) та ін. У 1939 р. бився в лавах Карпатської Січі, а після її поразки мусив тікати від переслідувань. У 1944 р. був у Штабі УНА. Після закінчення Другої світової війни перебував у таборах для біженців та переміщених осіб («ДіШ»), викладав там історію, малювання і мистецтво. Там же він вступив до заснованого українським науковцем Євгеном Архипенком (15.09.1884—17.07.1959) Інституту Родо- та Знаменознавства і публікувався у видаваному цим інститутом журналі «Рід та Знамено», зокрема досліджував печатку великого князя київського Мстислава Во-

лодимировича (1125—1132) та його сина Всеволода на грамоті, яку вони надали у 1130 р. новгородському Свято-Юр'ївському монастирю і на якій, на думку Битинського, було зображено св. великомученика Юрія Переможця [1]. У 1951 р. йому вдалося виїхати до Канади. Він поселився в Торонто і понад 14 років викладав на курсах українознавства ім. Г. Сковороди та ім. І. Котляревського, став членом УВАН (Української Вільної Академії наук). Був також членом дирекції Воєнно-історичного інституту, співпрацював у музейному відділі цього інституту, пізніше передав музейні матеріали до УВАН у Канаді. Помер і був похований у Торонто [2].

На життєвому шляху доля не раз зводила М. Битинського з видатним українським церковним і культурним діячем, митрополитом Іларіоном (в миру: проф. Іван Огієнко) (1882—1972). Вони познайомились, очевидно, ще в часи національно-визвольних змагань 1917—1921 рр., в усякому разі неможливо було не познайомитися під час перебування в польських таборах для інтернованих. Майже одночасно вони залишили Старий Світ і опинились в Канаді. Битинський досить швидко встановив контакт з митрополитом і став публікуватися на сторінках редактованих ним видань «Наша культура», «Віра й Культура». Зокрема, він вмістив у першому з них свою розвідку, присвячену проблемі українського національного гімну [3]. На цей час (1951—1972) і припадає їхнє досить інтенсивне листування. Кореспонденція ранішого часу, очевидно, не збереглася, бо, тікаючи від

московських окупантів, митрополит Іларіон двічі втрачав свій архів і вивіз до Канади лише незначні його рештки, Битинський же втратив свій архів та бібліотеку у Празі. На жаль, неповністю зберігся й архів митрополита Іларіона часів його перебування у Канаді. Тим не менш, частина листів уціліла і зберігається у фонді митрополита Іларіона, який є складовою частиною Архіву Консисторії Української Православної Церкви в Канаді (Вінніпег). Там серед численних документів і листів повоєнного періоду життя митрополита Іларіона зберігається і понад три десятки листів М. Битинського.

Під час наукового стажування в Канаді у 2004 р. ми мали можливість попрацювати з документацією з архіву митрополита Іларіона, але часу було не так багато, щоб вивчити її у повному обсязі. Нам вдалося переглянути, зокрема, всі листи М. Битинського, але тільки частину з них ми змогли законспектувати, аз деяких листів Битинського за сприяння працівників Консисторії о. Василя Макаренка, архіваріуса Володимира Сенчуката п. Марії Кортневич зробити ксерокопії. Тексти цих листів, а також стислі регести із законспектованих документів наводяться нижче, при цьому повні тексти лис-

тів відзначено зірочками. На жаль, через брак часу 22 листи М. Битинського до митрополита Іларіона (від 6 і 18.04,9.05. 1952; 31.07, 7 і 18.10, 29.11, 20.12. 1953; 17.01, 28.06. 1954; 1 і 5. 05, 23.06, 8.08. 1955; 24.05, 16.06. 1956, а також 6 недатованих листів) і ряд відповідей (копії) на них митрополита Іларіона лишилися нами, по суті, неопрацьованими. Але й те, що нам вдалося вивчити, без сумніву, становить велику цінність для дослідників української еміграції, української емігрантської історіографії, в першу чергу геральдики та іконографії, які в підсоветській Україні майже не вивчалися. Листи Битинського важливі і для реконструкції важливих моментів у житті цього визначного вченого, зокрема стосовно здобуття ним освіти, долі його архіву та бібліотеки, його взаємин з митрополитом Іларіоном, а також відомим українським геральдистом В. Сенютовичем-Бережним (він теж листувався з митрополитом Іларіоном). Важливі також оцінки Битинського метану розвитку геральдики та іконографії в материковій Україні та за її межами, його спостереження над гербами Києва та Львова тощо. Сподіваємося, що наведені нижче листи зацікавлять сучасних дослідників.

1. Сенютович-Бережний В. Архангел Михаїл чи Федір Стратилат? // Наша культура.- Вінніпег, 1952.- Серпень — вересень.- Ч. 10-11.- С. 26.
2. Див.: Біографічний довідник до історії українців Канади.— Вінніпег, 1986,— С. 56; Енциклопедія українознавства,-Львів, 1993.- Т. 1.-С. 123.

3. Битинський М'. Український національний гімн (критичний нарис) // Наша культура.- Вінніпег, 1953,— Квітень.-Ч. 6 (183).-С 22-26.

* * *

№ 1

1952, квітня 21.— Торонто.

Йдеться в листі про український орнамент. Битинський обіцяє зробити спеціальну печатку для митрополита Іларіона.

№ 2

1952, травня 15.— Торонто.

Йдеться про антимінс. «Я студіював додатково церковне малярство ще в художньо-промисловій школі в м. Кам'янці під керівництвом Розвадовського і Жудина, а у Празі — в Українському педагогічному інституті та в українській] мистец[ькій] студії».

№ 3

1952, грудень.

Йдеться про проф. Данила Щербаківського.

№ 4

1953, лютого 17.

«З прикрістю спостерігаю на кожному кроці, як страшенно ця наука (геральдика.— Ю. М.) у нас упосліджена і знаходиться у справжньому занепаді; без огляду на те, що самі геральдичні витвори, як герби, прапори і под[ібне], мають незмінну реальну вагу і практичне значення ще і тепер. Але це все — і сам спосіб будови та творення геральдичних знаків й інтерпретація їх знаходяться у страшному хаосі». Критика невігласів у геральдиці та прапорознавстві, зокрема В. Січинського, який писав про український тризуб. Згадка про рецензію Вадима Щербаківського.

№ 5

1953, березня 2.

Йдеться про православні храми.

№ 6

1953, травня 27.

У мене є цікава геральдична розвідка д-ра В. Сенютовича «про родовий герб гетьмана Д. Апостола». Можливо надрукувати цю розвідку у Вашому виданні «Наша культура». Я написав п. Сенютовичу і за його згодою посилаю Вам до друку. Сенютович «сповістить мене, що в нього на подібні теми геральдичні й текстологічні є ще більше різних статей і нарисів. Між ними ніби і досить докладна студія про рід Могила». Я радий йому надалі у справі друку звертатися безпосередньо до Вас.

Далі йдеться про православну іконографію.

№ 7 *

1955, травня 1.

«Ваше Високопреосвященство, Високопреосвященнійший Владико!

Щиро дякую за Вашого цінного підбальорливого листа. Він менсправді заохочує до дальших студій і праць з ділянки нашої рідної геральдики. Не так давно я надрукував уже одну геральдичну розвідку про герб Львова і Галичини, т. зв. лев Галицький, а оце ось цими днями закінчив чернетку розвідки другої про герб м. Києва і Київської землі — Архистратиг Михаїд київський. У пляні дальшої праці на черзі ще декілька подібних праць й окремих рецензій. Може, Бог допоможе щось з того ще викінчити. Найбільше мені біда й утруднення в тій геральдичній літературі і джерельного матеріалу, с[еб]т[о] самих гербів або докладних описів їх. Тут за океаном ніде немає такої повної чудової бібліотеки, як була у Празі Слов'янська бібліотека, з якої я користав. Більшість моїх записів з того, особливо збірка гербів наших земських і міських, пропала у Празі. Тепер при праці мушу переважно покладатися на власну пам'ять. Тому все так мляво посувається.

Щодо підручника іконографії, то гнітить мене та сама біда: брак літератури і матеріалу — потрібних для прикладу й ілюстрації ікон. Тому і ця праця посувається дуже мляво, а навіть можна сказати, що вона застряла і спинилась. Не можу рухатись наосліп. Ніяких книжок з іконографії не маю і не можу дістати. Тому очевидно доведеться відмовитись від писання підручника с[еб]т[о] систематичного викладу суцільного предмета, а перейти на опрацювання епізодичних, окремих моментів з обсягу іконографії. Тому я маю намір розпочати друкувати незабаром ряд нарисів з іконографії. З них маю готовий вступ до тих нарисів і розроблені такі відділи, як «німб в іконографії» й «одяг святих та їхні атрибути на іконах».

Ось поки все, що можу сказати про свою працю з іконографії. Вглубитись і докладно простудіювати ділянку іконографії для написання підручника при таких теперешніх обставинах, як виявляється. Немає сил.

Бувайте здорові. Щиро бажаю Вам усіх успіхів у Вашій великій праці на Славу Божу і добро Рідної Церкви та народу.

Ваш, до Ваших послуг завжди готовий.

М. Битинський».

№ 8 *

1955, травня 1.

«...У Празі я Енциклопедію Брокгауза та твори Кондакова (крім «Русской иконы» мав ще й «Иконографию Божіей Матери») використовував у Слов'янській бібліотеці і поробив багато виписок та рисунків і малюнків, однак, все це пропало у мене в Празі в 1945 р. Тепер ці книжки, які зможу оце позичити у Вас, для мене дуже цінні і потрібні. Тому ще раз щирсердечно дякую Вам за Вашу дорогу батьківську допомогу і піклування. Прошу випозичити мені зазначені Вами книжки. Енциклопедію Брокгауза з гаслом «губи» (півтом 15); потім — Большую Советскую Енциклопедию т. 10 з гаслом «геральдика» і «герб» (цієї енциклопедії не бачив, але знаю, що советська геральдика пішла не за європейськими принципами геральдики), а також і книжка Кондакова — «Русская Икона» та «Иконогр[афия] Б[ожіей] М[атери]», якщо нагодою маєте.

Ще раз і наперед Вам щиро дякую. Бувайте здорові. Бажаю всіх успіхів.

Завжди готовий до Ваших послуг.

Ваш М. Битинський.

Мій телефон: LA- 2194.

Р. С. Високопреосвященнійший Владико!

Прошу вибачити, що принагідно наслідуюсь турбувати Вас і такою же сторонньою справою. Маю вже написану і майже готову до друку розвідку про герб — «Святий Архистратиг Михаїл київський», в якій розглянено загальну символіграфію образу св. Михаїла в церковному живопису і геральдиці. Хотів би надіслати цю свою працю Вам на перегляд і можливо для друку в журн[алі] «Віра і Культура». Маю однак сумнів і непевність, бо стаття має досить широкий обсяг (очевидно довелось би друкувати у кількох випусках) і дещо обтяжена ще і рисунками, без яких, здається, годі обійтись.

Після цього вже готуюсь написати ще остаточну рецензію на закінчене розмалювання катедри св. Володимира в Торонті з одночасною відповіддю маляреві п. Дмитрикові на його стат-

ттю в журналі «В[іра] і К[ультура]» з порученням деяких засадничих проблем православної іконографії.

З правдивою пошаною і привітом.
Ваш М. Битинський».

№ 9*

1955, червня 23. - Лист М. Битинського до митрополита Лларіона.

«23/VI-[19]55.

Високопреосвященнійший Владика!

З великою подякою повертаю Вам книжку — Енциклопедію Брокгауза — Ефрона т. VIII, з якої відмалював деякі українські і земські герби для своєї збірки.

Ще раз сердечно дякую. Книжку висилаю рекомендованим порядком сьогодні.

Водночас повідомляю про нову* мою* адресу*: 75 Lindsey Ave. Toronto, Ont[ario].

З великою пошаною

Микола Битинський».

(Автограф)

*) Позначені зірочкою слова виділені митрополитом Лларіоном.

№ 10

1955, серпня 8.

«...Сьогодні надіслав Вам випозичену у Вас книжку Іконографія Богоматері... Хоч ця книжка є лише частиною більшої праці Кондакова під тією ж назвою «Іконогр[афія] Богоматері», якою я користувався колись у Празі чеській і з якою дещо затримав ще у пам'яті, проте і ця студія подала мені багато цінного матеріалу, який я зафіксував у своїх записах...»

№ 11*

1956, травня 24.

«Ваше Високопреосвященство,

Високопреосвященнійший Владико!

Повідомляю, що я вже цілковито все кінчив для друку свою студію про герб — св. Михайл кийвський, про яку раніш уже Вам писав.

Перед тим, як вислати Вам цю річ на розгляд і просити про уміщення її в цінному Вашому журналі «Віра і Культура», ласкаво прошу не відмовити подати мені деякі цінні Ваші й авторитетні поради.

1. Чи можна сподіватись, щоб праця моя була у Вас надрукована, якщо має вона можливо завалений обсяг і довелось би ділити її на 2 чи 3 числа Вашого журналу «В[іри] і К[ультури]»?

Стаття моя має 27 писаних од руки сторінок розміром канцелярського аркуша паперу. Пере-

друкувати її на писальній машинці, на жаль, не маю змоги. Містить стаття такі розділи.

А. Загальна іконографія образу св. Михайла.
Б. Давні геральдичні виображення св. Михайла в Україні.
В. Новітні виображення герба - св. архистр[атиг] Михайл Київський.

2. Чи можна (чи потрібно) при статті вміщувати понад десяток приміток і покликуватись на джерела і літературу в підтексті? Чи не побільшить це занадто розмір друку?

3. Чи можна до статті додати для друку ілюстрації, переважно в рисунках від руки? Чи рисунки не зтяжили б друку самої статті?

Рисунки подають взірці різних іконографічних типів образу св. Михайла в релігійному мистецтві і в геральдиках — литовській, польській, російській і українській. У мене заплановано 14 рисунків (з них три фото з княжих печаток), але при потребі можна скоротити це число до 9-ти найнеобхідніших.

За Ваші дуже цінні і важливі для мене поради наперед Вам сердечно дякую.

Статтю свою взявся вже заново переписувати начисто. Сподіваюся, що готову працю зможу вже вислати Вам в перших числах червня цього] р[оку].

Бувайте здорові. Щиро бажаю всіх успіхів у Вашій плідній, вельми корисній [праці]».

(Автограф)

№ 12*

1956, червня 16.

«16 /VI. [19]56.

Ваше Високопреосвященство,

Високопреосвященнійший Владико!

Нарешті надсилаю при цьому давно обіцяну студію про герб кийвський для друку у Вашому цінному журналі «В[іра] і К[ультура]» - якщо, звичайно, та моя праця буде гідна того.

Одверто признаюся, що насилу впорався з цією роботою. Найбільше дошкулило мені переписування статті, що мусів проробити аж тричі, кожного разу щось виправляючи, скорочуючи, добавляючи. Зайняло це в мене багато часу, а тому і спізнився я з висилкою супроти обіцяного терміну.

Працював я над цією річчю понад 1 1/2 року. Дуже таки тяжко доводилось, головно через відсутність потрібних джерел і брак взагалі матеріалів на чужині. Писав здебільша з пам'яті та зі скупих заміток, що чудом врятував з Праги (із Слов'янської бібліотеки). Зразки для рисунків дістав переважно в Німеччині. Та все ж у всій тій студії — в тексті і в рисунках багато ще дечого бракує, що можна б докладніше опрацюва-

ти. Нехай ще і це буде початком, який може штовхне когось до ґрунтовніших студій над київським й іншими гербами нашими, що безперечно входять в фонд нашої високої культури. А я так покладаю, що це — вже моя остання праця того роду. Немає можливості і сил займатись мені такими речами на чужині. По правді кажучи, і наука, і мистецтво тут для нас, це або люксус, або хрест тяжкий, особливо для наших невдах, як я. Людині без матеріального забезпечення, без заробіткової праці (я через хворобу серця і досі ніде фізично не працюю, а лише заробляю дуже мізерно пензлем дома), без нічиєї моральної підтримки, а найголовніше — без бібліотеки, книжок і всього іншого потрібного — взагалі годі такими речами займатись. Слава Богу і за те, що допоміг мені, бодай цю скромну річ творити, бо і вона може послужити ще комусь на користь, особливо іконописцям і геральдикам нашим. Бачу я, що праця моя вийшла трохи може заширока, ніби навіть, наче мала монографія, і можливо навіть буде для журналу Вашого велика розміром. Довелось би певно розбити текст її на декілька чисел. Тоді прошу рисунки помістити на початку там, де вже на перші з них покликується.

Число рисунків я таки скоротив і виконав їх так, щоб на висловлене Ваше бажання можна було їх розмістити на одній сторінці з одної кліші. Отож, прошу — нехай в майстерні їх розкладуть по порядку, як я показав на зразку, підліплять на один більший аркуш, а потім зменшать на одну клішу розміром сторінки журналу «Віра і Культура». Правда, рисунки сильно зменшаться, може навіть у 5 разів, але це — нічого. Контури не зіллються. Ще менше трохи лякає маса приміток до тексту, хоч я й їх скоротив. Та це вже залишаю цілком Вашій ласкавій редакторській праці, так само, як і весь текст мого писання: скорочуйте і виправляйте, що і скільки треба. Я буду за це лише дякувати.

І ще. Якщо моя стаття не підійде до журналу, чи чомусь не буде надрукована, то ласкаво прошу повернути мені її назад — нехай вилежується до слухного може часу. А якщо удостоїться вона друку, то ще прошу надіслати мені хоч з пару окремих відбитків, якщо це можна буде зробити, а як ні — то прислати мені трохи авторських примірників.

Бажаю всіх успіхів у вашій велетенській вельми корисній науковій і архипастирській праці. Боже, помагай!

Із широю пошаною і привітом
Ваш М. Битинський».

(Автограф)

* * *

Коментар:

№ 2

«Розвадовського». Вячеслав Розвадовський (1878–1943) — відомий український художник і педагог. У 1905 р. організував у Кам'янці-Подільському мистецьку школу з українською мовою навчання й інтернатом при ній для селянських дітей. У 1912 р. був засланий до Туркестану, де й помер.

№ 3

«Щербаківського». Данило Щербаківський (1877—1927) — видатний український етнограф і мистецтвознавець, археолог і музеєзнавець, засновник Київського Етнографічного Товариства (1924).

№ 4

«В. Сочинського». Володимир Сочинський (1894—1962) - український архітектор, графік і мистецтвознавець, зокрема, навчався й викладав у Празькому університеті (1923–1945), працював у Німеччині, аз 1949 р.—в США. Серед численних книг і розвідок геральдики стосується насамперед праця «Друкарські і українські видавничі знаки» (1938).

№ 6

«В. Сенютовича». В'ячеслав Сенютович-Бережний (1902) — український історик-геральдист і генеалог, з 1920 р. на еміграції.

№ 8

«маляреві п. Дмитрикові на його статтю». Битинський тут дещо помиляється. Насправді йдеться про статтю М. Дмитренка «Малювання катедри в Торонто», перша частина якої була опублікована в журналі «Віра й культура» (1955.- Ч. 7 (19).- С 17-19). Михайло Дмитренко (1908—1979(?)) - український митець графік, критик-мистецтвознавець, випускник київського Художнього інституту, організатор Співки митців Західної України. Після Другої світової війни емігрував до Канади, став співорганізатором Співки українських образотворчих митців.

Rev. Yu. Mytsyk

**LETTERS BY M. BYTYNS'KY TO METROPOLITAN HILLARION (OHENKO)
ON THE MATERIALS OF THE CANADIAN ARCHIVES**

The article comments the letters of Ukrainian historian Mykola Bytyns'ky to Metropolitan Ivan Ohienko, where the questions of education, culture, and religion are discussed.